

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

Дипломна робота магістра
на тему:
**«Методологія екскурсійної діяльності та її
філософське значення в житті суспільства»**

Виконала: студентка II курсу
ОС «магістр», Т1-М20 групи
Спеціальності: 242 Туризм
Савельєва Ілона Сергіївна

Науковий керівник:
д.і.н., професор, завідувач
кафедри туризму та готельно-
ресторанної справи
Баженова С.Е.

Рецензент: д.і.н., доцент
кафедри історії України, доцент
Газін В.В.

м. Кам'янець-Подільський
2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЕКСКУРСІЙНА ТЕОРІЯ	6
1.1 Сутність екскурсії та екскурсійний метод пізнання.....	6
1.2 Функції і ознаки екскурсії.....	16
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ЕКСКУРСІЙНОЇ РОБОТИ.....	23
2.1 Класифікація екскурсій.....	23
2.2 Логіка в екскурсії.....	28
РОЗДІЛ 3. ЕКСКУРСІЙНА МЕТОДИКА.....	39
3.1 Екскурсійна методика та шляхи її вдосконалення.....	39
3.2 Технологія підготовки нової екскурсії.....	50
3.3 Методика проведення екскурсій.....	59
РОЗДІЛ 4. СТВОРЕННЯ ТУРУ І СУПРОВОДЖУВАЛЬНА ЕКСКУРСІЯ ЯК СИНТЕЗ НАУКОВОГО ЗНАННЯ ТА МАЙСТЕРНОСТІ ЕКСКУРСОВОДА	76
4.1. Технологія створення туру: «Від Острозьких до Потоцьких, від Потоцьких до Сангушків (Старокостянтинів, Антоніни, Ізяслав)».....	76
4.2. Тур: Староконстянтинів, Ізяслав, Антоніни.....	95
ВИСНОВКИ.....	105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	107
ДОДАТКИ.....	115

ВСТУП

Сучасний світ уже важко уявити без туризму. Він розглядається міжнародними організаціями, планується національними урядами, врешті-решт, ми самі зустрічаємось з ним мало не щодня.

Без перебільшення можна стверджувати, що туризм сьогодні є не тільки практикою суспільного життя, а й чинником, що впливає на світовий розвиток. Логіку його впливу на світ, і передусім – людину, не можна збагнути, керуючись лише статистичними даними ЮНВТО щодо динаміки туристичних потоків, доходів від туризму та кількості робочих місць у сфері туристичного бізнесу, хоч вони теж переконливо свідчать про сучасне «велике переміщення народів».

Нескінченний «туристичний вир» охопив нині усі країни і континенти світу. Сучасний турист уже почав «підкоряти» космос. Усе це призвело до глибоких світоглядних змін та організації життя. Будучи похідною людських потреб, туризм, попри все, не може розглядатися лише як засіб їхнього задоволення. На наш погляд, він є значно ширшим та багатогранним соціокультурним явищем, що породжене суспільним буттям, є одним з його проявів та виступає чинником значних соціокультурних перетворень.

Невід’ємною складовою будь-якої туристичної подорожі є екскурсія, яка в сучасну постіндустріальну епоху набула особливого філософського значення.

Отже, **актуальність** роботи полягає у висвітленні соціально-філософського та культурологічного сенсу екскурсії як соціокультурного явища, її місця у формуванні цінностей людського життя, розкриття глибинного значення екскурсії для процесу глобальної взаємодії культур.

Об’єктом магістерської роботи є екскурсія, визначення сутності та екскурсійного методу пізнання.

Предметом даного дослідження є визначення методології екскурсійної діяльності та її філософське значення в житті суспільства.

Метою магістерської роботи є всебічне висвітлення екскурсії та

створення екскурсійного туру «Від Острозьких до Потоцьких, від Потоцьких до Сангушків».

Завдання даної роботи:

- висвітлити сутність та екскурсійний метод пізнання, а також функції та ознаки екскурсії;
- охарактеризувати методологічні основи екскурсійної роботи, з врахуванням законів логіки;
- висвітлити екскурсійну методику загалом та методику проведення екскурсії;
- проаналізувати технологію підготовки екскурсії;
- охарактеризувати технологію створення туру;
- створити супроводжувальну екскурсію.

Новизна роботи полягає в тому, що автор на основі значного теоретичного матеріалу вперше розглянув екскурсію з філософської точки зору, як синтез наукового знання, практичної роботи та майстерності екскурсовода.

Основними **методами** проведення даного дослідження є: метод систематизації та класифікації документальних матеріалів. За різновидами класифікації джерел та способам кодування й відтворення ними інформації, в основному, оперували такими їхніми типами, як речові, словесні, зображувальні, оскільки в інших типах джерел (звукові, поведінкові та ін.) необхідної інформації майже не зафіксовано.

Метод історичної та соціальної топографії. На основі дослідження різних типів джерел, зовнішній вигляд міст постає перед нами і детермінується лише в кількісних просторових та архітектурних одиницях, розташованих одна поряд з іншою на території півночі області у конкретних часових зрізах у певній містобудівній ієрархії.

Історико-генетичний метод. Характерною ознакою його слугує історична наступність, послідовність і логічність у вивченні різних норм міського функціонування. Цей метод сприяє дослідженню проблем кризь

призму причинно-наслідкових зв'язків.

Практична значимість результатів дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані регіональними органами управління сферою туризму й туристичними фірмами з метою подальшої розробки та впровадження нових екскурсійних маршрутів на теренах Хмельниччини.

Матеріали магістерської роботи можуть також використовуватись при подальшому вдосконаленні лекцій з екскурсології, створенні нових курсів лекцій.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і нараховує 120 сторінок. Бібліографічний список включає 100 найменувань та 9 додатків.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження уможлиблює такі висновки:

1. Сутність екскурсійного методу пізнання полягає у сукупності прийомів, які екскурсовод використовує під час проведення екскурсії. Загальна методика проведення екскурсії охоплює систему методичних прийомів розповіді та показу, незалежних від теми, складу групи та інших чинників. До засобів методики належать аналіз, синтез. Методика показу охоплює попередній огляд, зоровий аналіз, реконструкцію, локалізацію подій, порівняння, а розповіді – екскурсійну довідку, характеристику об'єкта, пояснення, репортаж, коментування, цитування і т.д.

Встановлено, що екскурсія має певні ознаки: наявність екскурсантів і екскурсовода, екскурсійного об'єкту. Екскурсія виконує функції інформування, розширення кругозору і пізнання. До екскурсії висувають такі вимоги: повнота і достовірність інформації; культурно-пізнавальна значущість і точність композиції та виконання екскурсії, дотримання законів логіки у викладі матеріалу.

2. В основі методології екскурсії лежить просвітницький, виховний, емоційно-естетичний матеріал. Екскурсія спирається на чуттєву і логічну форми пізнання. Проектування екскурсії полягає у доборі і формуванні її тексту і змісту. Основи екскурсійної методики передбачають чітке дотримання теми екскурсії, уникнення довгих пояснень, залучення екскурсантів до активного і самостійного осмислення екскурсійного матеріалу, виокремлення основних імен, дат, назв.

3. Екскурсії класифікують за віком учасників, родом їх занять, характером суспільної діяльності, формою навчання, аматорськими інтересами, рівнем підготовки, а також за змістом, місцем проведення, способом та формою пересування.

4. В роботі проаналізовано технологію підготовки екскурсії. Проектування екскурсії полягає в доборі і інформуванні її тексту і змісту, відбувається у два етапи: добір матеріалів, їх вивчення, добір об'єктів, на

яких ґрунтуватиметься екскурсія, безпосереднє розроблення екскурсії – складання екскурсійного маршруту; опрацювання фактичного матеріалу, робота над змістом екскурсії, вибір найефективніших методичних засобів показу і розповіді, оптимальних ракурсів огляду об'єкта показу, методична підготовка, укладання технологічної карти і схеми маршруту, «портфеля екскурсовода».

5. Технологічна карта екскурсії визначає технологію застосування методичних засобів відповідно до особливостей екскурсійного маршруту і охоплює такі елементи: маршрут; зупинки, об'єкти і точки їх показу; тривалість; найменування підтем і перелік основних питань; вказівки щодо організації; методичні вказівки.

6. На основі положень, викладених у роботі, створено дводенний тур «Від Острозьких до Потоцьких, від Потоцьких до Сангушків». До технологічної карти туру додана супроводжувальна екскурсія та план туру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамов В. В. Проблеми удосконалення системи підготовки і менеджменту персоналу екскурсійної сфери туристської галузі України. / В. В. Абрамов, М. М. Покоłodна / Коммунальное хозяйство городов: научно-технический сборник. Серія : Экономические науки. – Київ: «Техніка», 2007. Вып. 75. С. 203 – 211.
2. Азар В. І. Економіка і організація туризму. М.: Профиздат, 1993
3. Атаєв А. А. Управлінська діяльність. Практика і резерви організацій. М.: Економіка, 1988
4. Атаманенко В. Волинські володіння Радзивілів другої половини XVI - першої половини XVII ст. // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Орлика і Радзивілли в історії Волині та України. Луцьк, 2006. Вип.18. С.37-44.
5. Атаманенко В. Свідчення про татарські напади на Волинь у луцьких гродських книгах др. пол. XVI ст. // Матеріали I-III краєзнавчої конференції "Остріг на порозі 900-річчя" (1990 - 1992). Остріг, 1992.
6. Бабарицька В. К. Організація екскурсійної діяльності: Конспект лекцій./ В. К. Бабарицька, А. Я. Короткова, О. Ю. Малиновська. К. 2006. 50 с.
7. Бабарицька В. К. Екскурсознавство і музеєзнавство: навч. посібник / В. К. Бабарицька, А. Я. Короткова, О. Ю. Малиновська. 2-ге вид., переробл. та доповн. К. : Альтерпрес, 2012. 444 с.
8. Бабанина О. В. Наглядность в экскурсии. Методические рекомендации/ О. В. Бабанина, М.: ЦРИБ "Турист", 1976. 24 с.
9. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною: Волинське воєводство. К., 1930.
10. Бабарицька В. К., Любіцева О. О. Організація туризму. Навч. посібник. Часі. І. К., 1998.
11. Бабарицька В. К., Любіцева О. О., Федорченко В. К. Організація туризму. Учебно-метод. посібник. К.: ІТЕП, 1994
12. Балабанов І. Т., Балабанов А. І. Економіка туризму: Навчальний посібник. М.: Фінанси і статистика, 1999, 176 С.
13. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та

рекреаційної географії. К.: Ін-т туризму, 1998

14. Биржаков М. Б. Введение в туризм / М. Б. Биржаков СПб. : Издательский дом «Герда», 2000. 192 с.

15. Велика Волинь: Минуле й сучасне. Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. 290 с.

16. Галасюк С. С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності: навч. посібник / С. С. Галасюк, С. Г. Нездоймінов. К. : Центр учб. л-ри, 2013. 178 с.

17. Гейнике Н.А. (ред.) Культурно-исторические экскурсии. Часть 1. Москва : Новая Москва, 1923. 104 с

18. Гуляев В. Г. Организация туристской деятельности / Учебное пособие. – М. : Нолидж, 1996. – 312 с. 5. Долженко, Г.П. Экскурсионное дело: учеб. пособие / Г. П. Долженко. – Ростов-на-Дону : ИЦ «МарТ», 2008. 272 с.

19. ГОСТ 28681.1-95 Туристско-экскурсионное обслуживание. Проектирование туристских услуг.

20. ГОСТ 28681.2-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Туристические услуги. Общие требования».

21. ГОСТ 28681.3-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Требования по обеспечению безопасности туристов и экскурсантов».

22. Герцевич Н.А. Основы экскурсоведения. Минск: Университетское, 1988. 157с.

23. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности. Учебное пособие. М.: Нолидж 1996. 312 с.

24. Дьякова Р. А. Основы экскурсоведения: Учебное пособие для слушателей фак.общ. профессий пед. инов. / Р. А. Дьякова, Б. В. Емельянов, П. А. Пасечный. М.: Просвещение, 1985. 256 с.

25. Дьякова Р. А. История экскурсионного дела в СССР. Учебное пособие / Дьякова Р. А. М.: ЦРИБ "Турист", 1981. 72 с.

26. Екскурсознавство і музеєзнавство: методичні рекомендації для практичних робіт із курсу / З. К. Карпюк, Н. В. Цвид-Ендрю. Луцьк : Вежа

Друк, 2017. 48 с.

27. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: Учебник. - 3-е изд., перер. и дополн. / Б. В. Емельянов. М.: Советский спорт, 2000. 224 с.

28. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: учебное пособие / Б. В. Емельянов. М.: Советский спорт, 2007. 216 с.

29. Энциклопедичний словник-довідник туризму / В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух; [за заг. ред. В. К. Федорченко]. Київ: Видавничий дім «Слово», 2006. 372 с.

30. Історія екскурсійної діяльності в Україні: навч. посібник / В. К. Федорченко, О. М. Костюкова, Т. А. Дьорова та ін. К. : Кондор, 2010. 166 с

31. Жарков А. Д. Экскурсия как педагогический процесс. Методические рекомендации / А. Д. Жарков М.: ЦРИБ "Турист", 1983. 40 с.

32. Закон України «Про внесення змін до закону України «Про туризм», від 02.03.2015 року, № 23 ст.158.

32. Заломихин В. И. Экскурсионное обслуживание на транспортных маршрутах. Методические рекомендации / М.: ЦРИБ «Турист», 1982. 46 с.

33. Зінченко В. А. Екскурсологія як туризмологічна наука / В. А. Зінченко // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія : філософські науки. Київ, 2010. Вип. 8. С. 211-223.

34. Замки та храми України [Електронний ресурс]: сайт «Замки та храми України». Режим доступу до електрон, ресурсу:

35. <http://www.castles.com.ua/anton.html>

36. <http://www.castles.com.ua/iza.html>

37. <http://www.castles.com.ua/str.html>

38. Історія України // За заг. ред. В. А. Смолія. К., 1997.

39. Илюхин М. М. Музейные экскурсии. Методические рекомендации / И.М. Илюхин. М.: ЦРИБ «Турист», 1991. 80 с.

40. Иванов А. Е., Хозяев Б. И., Малышев А. А. Элементы педагогики в экскурсионной работе. Методические рекомендации А. Е. Иванов, Б. И. Хозяев, А. А. Малышев. М.: ЦРИБ "Турист", 1976. 62 с.

41. Илюхин М. М. Особенности и средства показа в экскурсии.

Методические рекомендации / М.: ЦРИБ «Турист», 1980. 80 с.

42. Илюхин М. М. Рассказ на экскурсии. Методические рекомендации / М. М. Илюхин. М.: ЦРИБ «Турист», 1981. 48 с

43. Король О. Д. Організація екскурсійного обслуговування в туризмі: навч. посіб. / О. Д. Король. Сучава, Сучавський університет, 2015. 110 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.geotour.chnu.edu.ua/index.php?page=/ua/07navchproc>

44. Культурология и экскурсоведение: Конспекты лекций / Сост. С. В. Кулаев. - М.: Российская международная академия туризма, 1998. 112 с.

45. Кифяк В. Ф. Організація туризму: навч. посібник / В. Ф. Кифяк. Чернівці : Книги-XXI, 2008. 344 с.

46. Коляда Т. А. Правове регулювання туристської діяльності: навч. посібник / Т. А. Коляда. Харків: ХНАМГ, 2008. 182 с.

47. Котляров Е.А. География туризма и отдыха. М.: Мысль, 1978. 238с.

48. Лицензионные условия осуществления хозяйственной деятельности по организации иностранного, внутреннего, зарубежного туризма, экскурсионной деятельности // Бухгалтерия. Налоги. Бизнес. – 07/03/2001. N10. С. 28-36.

49. Любіцева О. О., Бабарицька В. К, Мельник О. П. Туристична сфера, Готельний господарство та форма їх організації в світі. Конспект лекцій К.: КДТЕУ, 1995.

50. Любіцева О. О., Бабарицька В. К, Мельник О. П. Організація туризму в Україні. Конспект лекцій. К.: КДТЕУ, 1995.

51. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К.: Альтерпрес, 2002. 436 с.

52. Лобовская Р. А. Использование краеведческих материалов в экскурсиях. Методические рекомендации / Р. А. Лобовская. М.: ЦРИБ "Турист", 1985. С.32-36.

53. Малышев А. А. Элементы логики в экскурсиях. Методические рекомендации / А. А. Малышев. М.: ЦРИБ "Турист". 1982. 31 с.

54. Маврина Н. С. Процесс формирования экскурсионной услуги / Н. С. Маврина // Культура народов Причерноморья. 2009. № 161. [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/knp/161/knp161_123-126.pdf.
55. Мезенцева Г.Г. Музеезнавство. К., 1980. 134 с.
56. Менеджмент туризма: Туризм как объект управления: Учебник. Под. ред. Квартальнова В.А. - М.: Финансы и статистика, 2002. 502с.
57. Мемуари князя Сангушки / Подг. Харкевич В.И. Исторический вестник. Историко-литературный журнал. Санкт-Петербург, 1898.
58. Міньков І.І. Ізяслав місто старовинне. Ізяслав, 1999.
59. Національна програма туристсько-екскурсійних маршрутів «Намісто Славутича». К., 1997. 242 с.
60. Нездоймінов С. Г. Організація екскурсійних послуг: навч.-метод. посібник / С. Г. Нездоймінов. Одеса: Астропринт, 2011. 216 с.
61. Ненцінський А. Зберегти? Врятувати! Є в Старокостянтинівському районі унікальна пам'ятка старовини... / А. Ненцінський // Подільські вісті. 27.05.2005.
62. Новиков А. М. Повышение квалификации экскурсоводов. Методические рекомендации / А.М. Новиков М.: ЦРИБ "Турист", 1980. 48 с.
63. Організація екскурсійної діяльності. Опорний конспект лекцій. Уклад. О. О. Каролоп. Київ : Видавничий центр КНТЕУ. 2002. 45 с.
64. Омельченко Б. Ф. Дифференцированный подход к обслуживанию различных групп туристов и экскурсантов: конспект лекцій / Б. Ф. Омельченко. М. : ИПК, 1997. 120 с.
65. Омельченко Б. Ф. Экскурсионное общение: познание, воспитание, отдых / Б. Ф. Омельченко. М. : Наука, 1991. 380 с.
66. Основні тематичні напрями туристично-екскурсійних маршрутів України / Автори-упорядники Науменко Г. П., Попович С. І. К., 2006. 192 с.
67. Організація екскурсійної діяльності. Опорний конспект лекцій. Укладач О.О. Каролоп, К.: Видавничий центр КНТЕУ. 2002. 45 с.
68. Організація екскурсійних послуг: Підручник. – Херсон / В.К.

Кіптенко, О.Ю. Малиновська : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. – 518 с

69. Организация и методика экскурсионной работы: Учебное пособие / [А. В. Даринский, Л. Н. Кривоносова, В. А. Круглова и др.; Отв.ред. А. В. Даринский]. Л. 1983. 124 с.

70. Пасечный П. С. Туризм и экскурсии / П.С. Пасечный. М.: Наука, 1983. 230 с.

71 Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. / Є. В. Панкова. К.: Альтепрес, 2001. 352с.

72. Писаревський І. М. Організація туризму: підручник / І. М. Писаревський, С. О. Погасій, М. М. Покоłodна та ін.; за ред. І. М. Писаревського. Харків : ХНАМГ, 2008. 541 с.

73. Пламеницька Є.М. Дослідження Кам'янець-Подільського замку// Археологія. К.,1975. 300 с.

74. Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцями туристичного супроводу: Наказ Державної туристичної адміністрації України від 24 вересня 2004 р. // Офіційний вісник України. 2004. № 42.

75. Покоłodна М.М. Організація екскурсійної діяльності : підручник / М. М. Покоłodна ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.

76. Покоłodна М. М. Визначення екскурсійного потенціалу міста та шляхів активізації його використання / М. М. Покоłodна, В. С. Гришанова // Комунальне господарство міст. 2012. № 102. С. 475–479.

77. Покоłodна М. М. Опорний конспект лекцій з дисциплін «Екскурсознавство», «Організація екскурсійних послуг» (для студентів спеціальності 7.050201 – «Менеджмент готельного курортного і туристського сервісу» і 6.050400 «Туризм») / уклад. : М. М. Покоłodна. Харків: ХНАМГ, 2007. 80 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua>

78. Райков Б. Е. Методика и техника экскурсий. — 4-е изд., перераб. и доп. М.; Л.:ГИЗ, 1930. 114, [2] с. Библиогр.: с. 107-114. [Електронний

ресурс] – Режим доступу : http://elib.gnpbu.ru/text/raykov_metodika-i-tehnika-ekskursy_1930/

79. Розвиток туризму починається з гiда [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://glavcom.ua/specprojects/press_center/jakshcho-ukrajina-ne-navedelad-v-turistichnij-galuzi-to-na-jevrobachenni-bude-soromno_eksperti-386316.html

80. Романов А. А. География туризма: учеб. пособ. / А. А. Романов, Р. Г. Саакянц. М.: Советский спорт, 2002. - 464с.

81. Седова Н. А. Культурно-просветительный туризм: Учебное пособие. М.: Советский спорт, 2003. 96 с.

82. Сичинава В.А. Использование литературных источников в экскурсионной работе. Методические рекомендации/ В. А. Сичинава. М.: ЦРИБ "Турист", 1976. 54 с.

83. Сичинава В. А. Экскурсионная работа: (Из опыта). Пособие для учителей. М: Просвещение, 1981. 96 с.

84. Смолий В.А. Енциклопедичний словник-довiдник з туризму / В. А. Смолий, В. К. Федорченко, В. І. Цибух. К. : Вид-й Дiм «Слово», 2006. 372 с.

85. Савина Н. В. , Горбылева З М. Экскурсоведение; Учеб, пособие / Н.В. Савина, З.М. Горбылева. Мн.: БГЭУ, 2004. 335 с.

86. Теодорович Н.И. «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии», «Волынские епархиальные ведомости» №10-18, 1894 г. Кременец. 429 с.

87. Туристско-экскурсионное обслуживание. Проектирование услуг: ГОСТ 28681.1-95. — [Чинний вiд 1997-01-01]. К. : Держстандарт України, [1997. 26 с. (Національний стандарт України).

88. Туристско-экскурсионное обслуживание. Требования по обеспечению безопасности туристов и экскурсантов : ГОСТ 28681.3— 95. [Чинний вiд 1997—01—01]. К. : Держстандарт України, 1997. 14 с. (Національний стандарт України).

89. Туристско-экскурсионное обслуживание. Туристские услуги. Общие требования: ГОСТ 28681.2-95. [Чинний вiд 1997—01— 01]. К. :

Держстандарт України, 1997. Ис. (Національний стандарт України).

90. Туристична діяльність в Україні: Нормативно-правове регулювання/упорядник О. М. Роїна. К: КНТ, 2006. 464 с.

91. Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 2. К.:ЧП Кармаліта, 1999. 656 с.

92 Устименко Л. Н. Історія туризму: навч. посіб. / Л. Н. Устименко, І. Ю. Афанасьєва. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Альтепрес, 2008. 354с.

93. Федорченко В.К. Історія туризму в Україні. К., Вища школа, 2002. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://tourlib.net/books_history/fedorchenko.htm

94. Федорченко В. К., Костюкова О. М., Дьорова Т. А., Олексійко М. М. Історія екскурсійної діяльності в Україні: Навч. посібник К.: “Кондор”. 2004. 166 с.

95. Федоров І. «Самчики»: райський куточок із земними проблемами / І. Федоров // Хмельниччина. 28.05.2004.

96. Фоменко Н. В. Туристичні ресурси та курортографія: навч. посіб. / Н. В. Фоменко. Івано-Франківськ: Прикарпаття, 2001. 237 с.

97. Хуусконен Н. М. Практика екскурсионной деятельности / Н. М. Хуусконен, Т. М. Глушанок. – СПб. : Издательский дом «Герда», 2008. 208 с.

98. Цимбалюк М. Хмельниччина сподівається мати третє диво України / М. Цимбалюк // Подільський кур’єр. 10.06.2010.

99. Чагайда І. М., Грибакова С. В. Екскурсознавство. Навчальний посібник. К.: “Кондор”, 2004. 204 с.

100. Щодо організації екскурсійних поїздок / Міністерство освіти і науки України // Освіта України. 18/05/2010. С.1, 4, 6, 7.